

SZABÓ BALÁZS

KÖVETNI A HALÁLBA:
SZAMURÁJ-ÖNGYILKOSSÁGOK
A 17. SZÁZADI JAPÁNBAN

A japán történelem Edo-kornak 江戸時代 nevezett időszakának (1603–1867) elején a *shōguni* kormányzat a japán társadalom katonai rétegét (*bushi* 武士 vagy *szamuráj* 侍)¹ a többi társadalmi csoporttól elkülönítve kezelve, a kialakuló rendszer elitjévé kívánta tenni.² Ebben a törekvésükben egyszerre akarták megőrizni a szamurájok katonai hagyományait és ahhoz kapcsolódó erkölcsiségét, illetve elhelyezni őket az új rendszerben, ahol immár hivatalnokként, civil funkciót töltettek be velük. Mindez értékek konfliktusához vezetett, ahol a *shōguni* kormányzat gyakran találta magát ellentmondásos helyzetben, hiszen egyszerre kívánta fenntartani a szamurájok „harcis szellemét”, hagyományos értékrendjét, ugyanakkor pedig együttműködő elemként építeni be őket egy békés, civil társadalom szerkezetébe. A korszak első évszázadának helyét kereső szamurájai számára különösen értékes volt minden olyan lehetőség, amely esélyt adott számukra önképük legértékesebb része, szamuráj-identitásuk megerősítésére, bizonyítására. A 17. században ennek talán legszembeötlőbb példája volt a *junshi*³ 殉死, az urát öngyilkossággal a halálba követő szamuráj esete, amely kezdetben a hűség (a kormányzati propagandában a legfontosabb szamuráj-erény) legmagasabb fokú bizonyításának számított, ám a Tokugawa-kormány gyorsan eljutott oda, hogy korlátozni próbálta, majd pedig szigorúan betiltotta. Írásomban ezt a sajátos jelenséget vizsgálva szeretném megvilágítani az Edo-kori harcos társadalmi helyzetének különleges voltát, a katonáét, akinek a háború hiánya miatt hivatalnokká kellett ugyan válnia, de kívülről és belülről is nagy rajta a nyomás, hogy sohase feledje el, ki ő valójában.

¹ Saját maguk a *bushi* kifejezést szívesebben használták, a „szolgáló” eredeti jelentésű *samurai* az Edo-korban, a gazdátlan harcosok tömeges megjelenésével nyert új, pozitív értelmet.

² A harcosok és a földművesek szétválasztására már a 16. században is történtek kísérletek, Oda Nobunaga 織田信長 1576-ban az éppen meghódított Echizen 越前 tartományban begyűjtette a parasztok fegyvereit és tudatta velük, hogy „dolguk a földművelés” (Ooms 1985: 31), Toyotomi Hideyoshi 豊臣秀吉 pedig kifejezetten veszélyesnek ítélte, amilyen könnyen váltottak a korabeli japán földművesek a földművelés és a háború között, ezért döntött a két szerep szétválasztásáról (Howland 2001: 353). Hideyoshi kapcsolódó politikájáról lásd Minegishi 1991.

³ A *junshit* az Edo-korban gyakran *oibarának* 追腹, „követő *seppukunak*” nevezték.

A SZAMURÁJSÁG KIALAKULÁSA, AZ ÚJ TÍPUSÚ FÜGGŐLEGES VISZONY MEGJELENÉSE

A szamurájság mint önálló társadalmi kategória Japán Heian-kornak 平安時代 nevezett időszakában (794–1192) alakult ki, bár a földbirtokosok magán haderejének megteremtését lehetővé tevő törvények már az előző korban (Nara-kor 奈良時代, 710–794) megszülettek,⁴ illetve nem túlzás a magán-földbirtokokat (*shōen* 荘園) lehetővé tevő, még korábban kiadott rendeleteket sem a földesúri magánhadseregek létrejötte előzményének tekinteni.⁵ A vidéki, főleg keleti országrészek közrendjének a 9. század végétől kezdődő megbomlása megnövelte jelentőségüket, s a 10. század második harmadában, Taira no Masakado 平将門 felkelésének⁶ idején már kulcsfontosságú szerepük volt az udvar sikeres büntetőhadjárataiban. A 11. század északi hadjárataiban⁷ felbukkanó harcos már minden tekintetben a középkori *bushin*ak felel meg,⁸ hogy azután egy évszázad múlva a saját katonai erő híján védtelen császári udvaron átlépve magához ragadja a hatalmat, megalapozva a *shōguni* uralom hét évszázadát.⁹

Az udvar körül csoportosuló arisztokrácia vezette, a 7. század közepétől kezdve kialakított törvényeken alapuló császári állam kiüresedett,¹⁰ sokszor már csak a hagyomány tisztelete miatt fenntartott alárendeltségi viszonyokhoz képest a katonai feladatukat egyre inkább mesterségüknek tekintő harcosok csoportjaiban új típusú viszonyok alakultak ki. Az újfajta kapcsolat gazdasági alapját az jelentette, hogy a szerkezetében még létező *shōen*-rendszer szétesésével a földek feletti valódi birtokjog egyre inkább a *myōshun*ak 名主 nevezett

⁴ Főként a 792-es, a tartományi hadtesteket (*gundan* 軍団) feloszlató rendeletről van szó (McCullough 1964: 180, Friday 1988: 155), de szorosan ide kapcsolódik az előző után alig egy héttel kiadott, a tartományi elit alkalmas fiaira (*kondei* 健児) vonatkozó sorozási parancs is (Friday 1988: 157).

⁵ 723-ban a magántulajdonú földbirtok három generáción át történő tulajdonlásáról született rendelet, ezt követte 743-ban az ilyen birtokokat örök időkre a tulajdonos család kezébe juttató rendelet (Watsuji 1962b: 207–209).

⁶ A Masakado-féle felkelésről lásd Saeki et al. 1976, illetve Stramigioli 1973.

⁷ A „korai kilencéves” (*zenkunen* 前九年) és a „késői hároméves” (*gosannen* 後三年) hadjáratról van szó, amelyek történetét két kortárs krónika, a Mutsu waki 陸奥話記 és az Ōshū gosannenki 奥州後三年記 beszéli el. Az ezekből a korai háborús krónikákból kiolvasható *bushi*-képről szól Paul Varley könyve (Varley 1994).

⁸ Watsuji 1962b: 226.

⁹ A japán történelem egyik nagy problémája, aminek megoldásához csak a Meiji-korban jutottak közelebb, az volt, hogy a császári hatalom mindig csak névleges volt a császárnak alárendelt katonai erő hiánya miatt (Kublin 1949: 23).

¹⁰ Meg kell jegyezzük, hogy a japán császár valójában a japán történelemnek csak egy nagyon kis részében rendelkezett bármilyen hatalommal is, a hagyomány inkább az volt, hogy a császár ne uralkodjék (Wakabayashi 1991: 26).

kisbirtokosok kezébe került: ők eleinte a *shōen* birtokosának (*shōen-ryōshu* 莊園領主) voltak alávetve, ám a kor előrehaladtával a hozzá fűződő viszonyuk formálissá vált majd teljesen megszűnt.¹¹ A *myōshu* kezdettől fogva háromféle, hatalma alatt álló munkaerőre támaszkodhatott: családtagjaira, a házi szolgákra és a neki alávetett kisparasztokra. Mivel az első két csoport létszáma korlátozott volt, egyre jobban nőtt az utóbbiak jelentősége, s a Heian-kor során ez is hozzájárult a *myōshu bushivá* való fejlődéséhez.¹² Ebben a folyamatban előbb a *bushi-shōen*, majd a *bushi*-paraszt szembenállás jött létre, ám utóbbi erősen lassította a közös, őket kizsákmányoló ellenfél (a *shōen*) elleni küzdelem.¹³ A *bushivá* fejlődött *myōshu*-réteg csoportokká szerveződése különösen ott volt gyors, ahol a veszélyes, folyamatos katonai készenlélet igénylő környezet katalizálta azt – sehol sem volt ez jobban igaz, mint az akkori japán állam keleti határvidékén.¹⁴ Ezeknek a csoportoknak az egyre gyakoribb harcokban kialakuló kohéziója nagyon erős volt; nem egyszerűen hivatali viszony volt ez, mint a császári állam körülményei között megszokott volt, hanem nagyfokú bizalmat és teljes odaadást feltételező, aktív kapcsolat. Ennek a kapcsolatnak jellegzetessége volt az is, hogy mindig a közvetlen úr felé nyilvánult meg. Az, hogy a *bushi*-csoport vezetője fölött ott a *shōen* tulajdonosa, ő fölött pedig a tartományi kormányzó, majd a császár, az illető számára másodlagos jelentőségű, „nem az én dolgom” jellegű ügy volt. Ennek az odaadásnak jellegzetessége volt az is, hogy az még a családi kötelekeket is felülírta – persze nem azt jelentette ez, hogy a harcos számára mit sem jelentett a családja, hiszen, mint Watsuji Tetsurō rámutat, minden forrás hangsúlyozta a kapcsolat önfeláldozó jellegét.¹⁵ Ennek az odaadásnak a középpontjában az én központúság feladása állt, ami élesen különbözött a Heian-kor középső szakaszának arisztokrata beállítottságától, amely hajlamos volt az egyéni (családi) érdekeket az államé elé helyezni. Ez a kapcsolat azonban kétirányú volt, mindkét résztvevőtől áldozatokat követelt: a *bushi* felemelkedésével megjelenő új eszmény az az úr lett, aki a saját kényelmét, érdekeit, de még a biztonságát is feladja az embereiért, akik az ilyen úr felé természetesen önfeláldozó odaadással viseltetnek.¹⁶

¹¹ A *myōshu shōen*-rendszeren belüli szerepéről lásd Koyama Yasunori tanulmányát (Koyama 1981).

¹² Morimoto 1987: 53–54.

¹³ Morimoto 2009: 170.

¹⁴ Kasaya 1993: 11–17.

¹⁵ Watsuji 1962a: 242–244.

¹⁶ Watsuji 1962a: 249.

A *bushi* mint önálló, de legalábbis saját identitástudattal rendelkező társadalmi osztály¹⁷ fejlődése a japán társadalmat nagyban meghatározó alá-fölérendeltségi viszonyokat merőben új, belső, érzelmi alapokra helyezte, sőt Sagara Tōru szerint magát a japán etikai gondolkodás iránti igényt a harcosok vetették fel először a Heian-kor végén.¹⁸ Az úr-szolga, vagy inkább hűbérúr-vazallus viszony intenzitása növekedésének úgy gondolom, természetes velejárója volt az, hogy az alárendelt személy ura iránti érzelmeiben megjelent a kizárólagosság és a rajongás érzése: Watsuji szerint annak gyakori megfogalmazásában „ha hűség van, nincs én” (*chū atte watakushi nashi* 忠あって私なし), vagyis tulajdonképpen az én feloldódik az úr lényében.¹⁹ Az ilyen kapcsolatban élő ember nyilván nehezen tudta kezelni azt a helyzetet, hogy az úr halálakor lojalitását egyszerűen annak örökösére irányítsa át, ura halálát saját életének a végéként élte meg. Ezt az érzést egészítette ki az a *shintō* vallásban gyökerező meggyőződés, hogy azok, akik ezen a világon összetartoztak, a túlvilágon is együtt lesznek – ez volt a logikája a kettős szerelmi öngyilkosságoknak is.²⁰ A szamuráj-társadalomban kialakuló hűbérúr-vazallus kapcsolat az alárendelt oldaláról megnyilvánuló érzelmi túlfűtöttsége miatt valóban hasonlítható egyfajta szerelmi rajongáshoz,²¹ ami segít megérteni az úr halálakor érzett kétségbeesés mértékét.²²

A KÖVETŐ HALÁL, KÖVETŐ ÖNGYILKOSSÁG KORAI FORMÁI JAPÁNBAN

A világ minden táján elterjedt hit volt, hogy azok a tárgyak, állatok és személyek, amelyek és akik az elhunytat életében körülvették, vele együtt eltemetve a túlvilágon is szolgálni fogják, ennek megfelelően a temetési áldozatokról, az úr temetésekor megölt szolgálókról nyugatról és keletről számos példát ismer-

¹⁷ Szigorú értelemben, jól meghatározott társadalmi osztályként a *bushi* az Edo-kor előtt nem létezett: a Tokugawa Ieyasu által alapított *shōguni* kormány volt az első, amelyik törvényekben örökletes státuszként határozta azt meg, olyan jogokat kapcsolva hozzá, mint a hivatalviselés és a fegyverhordás (Howland 2001: 353).

¹⁸ Sagara 1984: 3.

¹⁹ Watsuji 1962a: 249–250. Kasaya Kazuhiko ezt a „szolgálatban megsemmisülő én” (*ishi hōkō* 滅私奉公) kifejezéssel írja le (Kasaya 1993: 90). Ez a szemlélet jellemzően az ország keleti részén kialakult *bushi*-csoportokban jelent meg. A keleti bushi erkölcséről Watsuji Tetsurō idézett tanulmányán (Watsuji 1962a) túl bővebben ír Minegishi Sumio (Minegishi 1981).

²⁰ Mikami 1977, 3: 26.

²¹ Így látja pl. Watsuji Tetsurō (Watsuji 1962a: 249).

²² Miyazaki Kasumi kifejezetten kiemeli a *junshi* „homeroitikus” jellegét, bár elfogadja, hogy nem volt mindig szexuális töltete (Miyazaki 2011: 375).

rünk. Kínában a szokás szintén ismert volt, egyes uralkodók halálakor több száz szolgát öltek meg, bár a Han-korban²³ ezt már tiltani próbálták – nem meglepő, hogy a kínai kultúra erős hatása alatt álló Koreában és Japánban a társadalmi különbségek növekedésével, az arisztokrácia kialakulásával párhuzamosan ez a szokás is megjelenik, ahogy arról a tumulusokból (*kofun* 古墳) előkerülő leletek is tanúskodnak. A legkorábbi források a szokást még sírba követésként (*junsō* 殉葬) említik,²⁴ s ez az uralkodó halálakor szükséges egyfajta élő áldozat volt, sokan abban, hogy Suijin 垂仁 császár²⁵ idejében a sírba *haniwa* 埴輪 bábukat helyeztek, már ennek az áldozatnak a kiváltását látják. Konkrét példaként a *Harima-fudokiban* 播磨風土記 szerepel, hogy Yūryaku 雄略 császár idejében egy előkelő a halála előtt úgy rendelkezett, hogy lovait és szolgálóit temessék el vele együtt, amit be is tartottak.²⁷

A *Nihonshoki* 日本書紀 arról számol be, hogy fontos emberek halálakor szokás volt mások megfojtása áldozatként, az elhunyt lovának feláldozása, értékeknek a sírba helyezése, a gyászolók pedig úgy fejezték ki fájdalmukat, hogy hajukat levágva, combjukba kést döfve méltatták az elhunytat, néha pedig az is megtörtént, hogy feláldozták magukat megfojtás által.²⁸ Jól megfigyelhető a tett szimbolikussá válásának folyamata: a szolgák (akaratuktól független) megölése és az egyéb sírmellékletekkel együtt a sírban történő elhelyezése még a halott túlvilági kényelmét szolgáló, vallásos aktus volt, ami átadja a helyét a hátrahagyottak, a gyászolók fájdalmát kifejező tetteknek. Ahogy Doris G. Barga felhívja a figyelmet, fontos a tett helyszínének változása is: először a királyi sírbolt, majd a sír előtti terület, később valamely szent hely, végül pedig az áldozatot meghozó otthona – ez is a folyamatot tükrözi, ahogy az áldozatból önfeláldozás, a szakrális eseményből a hűség önkéntes kifejezése lett.²⁹

Az ókori Japánban már létezett a *junshi* másik változata, a harcmezőn elkövetett halálba követés. Amikor a Yūryaku császár által Silla ellen indított hadjáratban³⁰ a harcmezőn halálát lelte Ōtomo no Katari 大伴談 *muraji*³¹, egyik

²³ A Han-kori Kína ideológiai fejlődéséről, a „jó kormányzás” eszméjének megjelenéséről ad összefoglalót Salát 2009: 45–52.

²⁴ Yamamoto 1994: 43

²⁵ Suinin császár egyike azoknak a korai japán uralkodóknak, akik felkeltették a 18. század ősi példákra fogékony samurájainak figyelmét. A Mito iskola különösen sokat foglalkozott vele – áttekintésért lásd Horii 2009.

²⁷ Higo 1985: 522.

²⁸ *Nihonshoki* 25: 31.

²⁹ Barga 2006: 21.

³⁰ Silla a Korea területét uraló három királyság egyike volt, ezek történetéről bővebben lásd Csoma 2011: 12–35. Az 5. század során a Koreai-félszigetre vezetett japán katonai akciókkal

embere, egy bizonyos Ōtomo no Tsumaro 大伴津磨呂 „az uram már halott, mi értelme élni?” felkiáltással maga is elesett.³² A harcmezőn elkövetett, az új halála fölötti elkeseredésből fakadó önkéntes halál *junshi* kategóriába sorolhatósága kérdéses. A japán halálba követés különlegessége az önkéntesség, így az önfeláldozás jelleg jelenléte, márpedig a vesztes sereg vezetői számára a döntés az öngyilkosság mellett – a fogságba esés és az azt követő valószínűsíthető megaláztatás, kínzás majd halál helyett – nem volt önkéntes, inkább szükségyszerű. Ilyen értelemben a Hōjō 北条 család tagjainak 1333-as tömeges öngyilkossága Kamakurában³³ nem tekinthető a *junshi* példájának,³⁴ mint ahogy a híres, ütközetben elkövetett szamuráj-öngyilkosságok nagy része sem.³⁵

A békeidőben elkövetett *junshira* vonatkozó, azt már ezen a néven nevező első, hiteles történelmi adat Kōtoku 孝徳 császár 646-os, a Taika-reformok részeként kiadott rendelete a temetési rítusok szabályozásáról, ahol megtiltja ezt a szokást.³⁶ A császári ediktum azonban nem feltétlenül bizonyult hatásosnak a krónika néhány évvel későbbi eseményekről szóló beszámolója szerint. 649-ben a két *ōomi*³⁷ egyike, Abe no Kurahashimaro 阿倍倉梯麻呂³⁸ meghalt. A temetése után Soga no Himuka 蘇我日向 megvádolta a másik *ōomit*, Soga no Kurayamada Ishikawamarót 蘇我倉山田石川麻呂, hogy a trónörökös, Naka no Ōe 中大兄 herceg meggyilkolását tervezi. A herceg hitt a vádaknak és rá-

kapcsolatban a koreai források nem fogadják el, hogy ezek szervezett hadjáratok lettek volna, inkább kalóztevékenységről beszélnek (Csoma 2011: 19).

³¹ A muraji 連 magas kormányzati rang volt.

³² *Nihonshoki* 14:28.

³³ Amikor Nitta Yoshisada 新田義貞 Go-Daigo császár képviseletében elfoglalta a Kamakura-bakufu fővárosát, a shōguni régensként az országot vezető Hōjō család életben maradt tagjai élükön a régenssel, Hōjō Takatokiva 北条高時 végeztek magukkal.

³⁴ Nem ért ezzel egyet, s a kamakurai esetet a *junshi* klasszikus példájának tekinti Higo Kazuo (Higo 1985: 522), illetve Louis és Ito (Louis – Ito 2008: 80). Annak tekinti, de hangsúlyozza, hogy nem volt a „tisztá formája”, H. Paul Varley (Varley 1994: 176) határozottan nem tekinti annak Doris Bargaen (Bargaen 2006: 26). Véleményem szerint a Hōjō családtagok öngyilkossága valóban nem *junshi*, hiszen az ő sorsuk elfogás esetén valószínűleg a kivégzés lett volna, de a velük együtt az életet eldobó szolgák és vazallusok esete már tekinthető annak.

³⁵ Karl Friday az európai és japán középkori hadiszokásokat összehasonlítva felhívja a figyelmet, hogy nyugaton korán kialakult az elfogott tisztek (nemesek) váltságdíjért való szabadon bocsátása, ami kialakította a védett „hadifogoly” eszméjét, míg Japánban ilyen sohasem létezett. Az elfogott tiszteket a győztes a maga oldalára állította, vagy pedig kivégezte őket (Friday 1994: 347). A japán középkor századaiban az ilyen, nem szabad akaratból végrehajtott öngyilkosságok voltak messze a leggyakoribbak (Hurst 1990: 520).

³⁶ *Nihonshoki* 25: 31–32. Nemcsak a *junshi* szokását (ahol a szöveg nem tesz különbséget a gyászoló önfeláldozása és mások áldozatként való megfojtatása között), hanem a lóáldozatot, értékek eltemetését, a hajlevágással vagy önszébzéssel kifejezett gyászt is tilalom alá helyezték.

³⁷ Az *ōomi* 大臣 kormányzati rang volt az ókori Japánban.

³⁸ Más néven Abe no Uchimaro 阿倍内麻呂 (? – 649).

vette az uralkodót, hogy küldjön embereket Kurayamada házába, árulással vádolva őt, Kurayamada viszont felháborodva a vádakon nem volt hajlandó válaszolni azokra, helyette kihallgatást követelt a császártól. Amikor ezt megtagadták tőle, elmenekült az asukai Yamadaderába 山田寺, amelynek fia volt a vezetője. Fia arra próbálta rávenni, hogy lázadjon fel a császár ellen, ezt visszautasította, mondván, akkor igaza lenne a vádaskodóknak. Végül megfojtva magát öngyilkos lett, felesége és gyermekei pedig követték őt a halálba – velük kapcsolatban a krónika a *junshi* kifejezést használja. Naka no Ōe dühében meggyaláztatta Kurayamada holttestét, lefejeztetve azt, ám – folytatja a krónika – később, amikor a felesége, Kurayamada lánya, Miyatsuko-hime 造姫 is meghalt, a hercegnek „megszakadt a szíve”. Ezután kiderült, hogy a vádak nem voltak igazak, a vádaskodót, Himukát pedig Tsukushiba 筑紫 (Kyūshū 九州) száműzték.³⁹

A csatában elkövetett *junshi* kategóriájába sorolható az a történet, amit a Mutsu waki őrzött meg. Amikor Minamoto no Yoriyoshi 源頼義 a Zenkunen (korai kilenc éves) háború (1056–1062)⁴⁰ során kétségbeejtő helyzetbe került, körbevéve az ellenségtől, vazallusa, Saeki Tsunenori 佐伯常則 kinyilvánította az akaratát, hogy mivel egész életében urát szolgálta, nem kívánja túlélni őt. Tsunenori emberei ettől megindulva mind osztozni kívántak uruk sorsában, s az ellenségre rontva egytől egyig elestek. Yoriyoshi egy másik vazallusa, Fujiwara no Shigeyori 藤原重頼 pedig leborotválta a fejét, szerzetesnek állt azért, hogy megtalálhassa ura holttestét és eltemethesse azt. Mint kiderült, Yoriyoshi végül túlélte a csatát.⁴¹

JUNSHI A JAPÁN KÖZÉPKORBAN

A békeidőben, az úr természetes halálakor elkövetett *junshi* nem volt jellemző egészen a 14. századig, bár olyan szokások éltek, amelyek összefüggésbe hozhatók vele: ilyen volt a gyász kifejezésére a haj levágása, illetve a világi élet elhagyása, a kolostorba vonulás is. Utóbbi szimbolikusan az addigi élet befejezését jelentette, így kapcsolódása a *junshi* szokásához egyértelmű. Toyotomi Hideyoshi 豊臣秀吉 1598-ban (Keichō 3. éve) bekövetkezett halálakor eleinte titokban tartották azt, mivel a csapatok még Koreában harcoltak. A sereg visszatérésekor azonban gyászt hirdettek, amely során sokan, köztük az általa felállított vezető testület, az öttagú *bugyō* 奉行 tanács valamennyi tagja varkocsa

³⁹ *Nihonshoki* 25:42–45.

⁴⁰ A *Mutsu wakirō* és a Zenkunen-háborúról lásd lórábban.

⁴¹ Barga 2006: 24.

levágásával fejezte ki gyászát – esetükben amúgy az öngyilkosság még lehetőseggként sem merülhetett fel, hiszen néhai uruk éppen azért nevezte ki őket erre a posztra, hogy halála után még kiskorú fia örökségét gondozzák. Ugyanez történt a következő évben, Maeda Toshiie 前田利家 halálakor, de *junshira* egyik alkalommal sem került sor.

A *junshi* Edo-kori formájához hasonló, annak előképeként méltatott korai példája volt az az 1392-ben történt eset, amikor – mint arról a *Meitokuki* 明德記 című krónika⁴² beszámolt – a *shōguni* főtanácsos (*kanrei* 管領), Hosokawa Yoriyuki 細川頼之 halálakor egyik, Mishima 三島 nevű embere annyira nem tudta elviselni az urától való elválás gondolatát, hogy rituális szamuráj-öngyilkosságot (*seppuku* 切腹) elkövetve urát a halálba kísérte. A *Meitokuki* szerzője Mishima tettét „korábban ismeretlen cselekedetként” (前代未聞之振舞) méltatta, megalapozva annak megbecsülését a későbbi korok szamurájai számára.⁴³

Bármennyire is szamurájhoz méltó cselekedetként került be ez az eset a köztudatba, a következő két évszázadban alig találunk példát a klasszikus értelemben vett *junshira*. Ez persze nem jelenti azt, hogy ebben a háborúkkal teli időszakban ne esett volna meg számtalanszor, hogy egy úr bukásakor vazallusai vele együtt követtek el öngyilkosságot, azonban ezeket az öngyilkosságokat inkább a kilátástalan katonai helyzet indokolta, elkövetőik tettükkel a fogóságba esést, az ellenség általi kivégzést akarták elkerülni, ahogy erre már korábban is számos példa volt. Ilyen esetként említhető az az 1563-ban (Eiroku 3. éve) történt eset, amikor a Kōzuke 上野 tartományban levő Minowa 箕輪 vár ura, Nagano Narimori 長野業盛 ostromlott várában öngyilkos lett, s példáját több tucat embere követte.⁴⁴ Megtörtént azonban ennek fordítottja is, amikor az úr áldozta fel magát vazallusai életének megmentéséért: leghíresebb talán a Wakamatsu 若松 vár parancsnokának, Shimizu Muneharunak 清水宗治 az esete, aki 1582-ben Hideyoshi serege által ostromlott várában vállalta a vár feladását és az öngyilkosságot, cserébe emberei életéért.

A 17. század előtt ritkán ugyan, de arra is akadt példa, hogy valaki nem kilátástalan helyzetben, hanem tudatosan választva követte néhai urát a halálba, bár nagyon ritka volt a 17. század előtt, azért volt rá példa. 1571-ben (Genki 2. éve) Shimazu Takahisa 島津貴久 halála után egyik vazallusa az ura halála miatt érzett fájdalomában vízbe ölte magát, 1579-ben (Tenshō 7.) pedig, amikor Tokugawa Ieyasu 徳川家康 legidősebb fia, Nobuyasu 信康 meghalt,⁴⁵

⁴² A *Meitokuki* (*Meitoku éveinek krónikája*) szerzője ismeretlen, keletkezése Ashikaga Yoshimitsu 足利義満 *shōgun* (1358–1408, *shōgun* 1368–1394) idejére tehető. A Meitoku-időszak 1390–1394 között volt.

⁴³ Mikami 1977, 3: 27, Yamamoto 1994: 44–45.

⁴⁴ Higo 1985: 522.

⁴⁵ Kitajima 1978: 41–45.

két embere is követte őt önként a halálba, majd 1584-ben (Tenshō 12.), Tsutsui Junkei 筒井順慶 halálakor is történt ilyen. 1595-ben, amikor Hideyoshi elpusztította Toyotomi Hidetsugut 豊臣秀次 és családját, egy vazallusa, Kumatani Naoyuki 熊谷直之 szintén követte urát a halálba.⁴⁶

JUNSHI AZ EDO-KORBAN

Ezek azonban elszigetelt esetek voltak és inkább egy adott hűbérúr-vazallus kapcsolat különösen erős voltáról tanúskodtak, nem volt az esetekben közös minta és messze nem beszélhetünk arról, hogy az öngyilkosság „szokássá” vált volna. Az Edo-kori *junshi* azonban sokkal inkább volt társadalmi jelenség, mint különálló, egyedi esetek láncolata: eleinte a szamuráj státuszának, szamuráj voltának a lehető legőszintébb hangsúlyozását látták benne, később a korai Tokugawa-világ sajátos, nem ritkán groteszk jelenségévé fejlődött. Az Edo-kori *junshi* első felbukkanásának, egyben a 17. századi „*junshi*-láz” indulásának a Matsudaira Satsuma-no-kami Tadayoshi 松平薩摩守忠吉 halála utáni eseteket szokás tekinteni. Tadayoshi Tokugawa Ieyasu negyedik fia volt, a Kiyosu-vár 清洲 ura, akit három embere követett a halálba.⁴⁷ Már itt is felbukkan az a motívum, amely a kora újkori *junshi* egyik fontos eleme lesz: a három ember közül az egyik korábban valamilyen bűnt követett el, amiért ura elbocsátotta őt a szolgálatából, ám később visszafogadta. Amikor valaki olyan bűnt követett el, amiért – elvileg – halállal (*seppuku*) kellett volna fizetnie, ám ura parancsára (vagy annak megbocsátása miatt) ez nem történt meg, akkor a ki nem szabott *seppukut* „felfüggesztettnek” tekintették, a vazallus pedig további szolgálatra, életben maradásra „kényszerült”. Ez a felfüggesztett *seppuku* azonban az úr halálakor aktuálissá vált.⁴⁸

⁴⁶ Mikami 1977, 3: 28. Hidetsugu esetében bizonyosan hozzájárultak hátramaradt emberei elkeseredéséhez pusztulásának körülményei; Hideyoshi unokaöccse volt, akit az – saját örököse nem lévén – fiává fogadott, és átruházta rá a *kanpaku* 関白 méltóságát is. 1593-ban azonban Hideyoshinak fia született, a későbbi Hideyori, s vélhetően a későbbi örökösödési viták megelőzése miatt 1595-ben Hidetsugut családjával együtt elpusztította (Kitajima 1978: 116, Berry 1982: 218–219, bővebben Owada 2002).

⁴⁷ Mikami 1977, 3: 28, Barga 2006: 27. George Sansom négy esetről tud (Sansom 1963: 92).

⁴⁸ Barga 2006: 21.

Matsudaira Tadayoshi esetéről a *Kenmonshū* 見聞集 című krónika⁴⁹ megjegyzte, hogy az nagy tetszést aratott a *daimyōk* körében, ám az ország ura, Tokugawa Ieyasu nagy haragra gerjedt, amikor tudomást szerzett a dologról, s a ház vezetőit hibáztatta, amiért nem tudták azt megakadályozni. Szerinte a hűség kifejezése éppen az lett volna, ha az örökös szolgálatában marad a vazallus, így eldobni az életet alantas halál (szó szerint a „kutya halála”, *inujini* 犬死).⁵⁰ Három hónappal később, Matsudaira Hideyasu 松平秀康 halálakor külön követet küldött a tartományba az ilyen esetek megelőzésére.⁵¹ Ez a felső beavatkozás azonban nem tudta letörni a szamurájhűség ilyen megnyilvánulása fölött érzett általános csodálatot: Tsuchiya Samanosuke 土屋左馬助 és Himi Uemonnojō 氷見右衛門尉 még a levél megérkezése előtt megölték magukat, letett viszont kinyilvánított szándékáról egy Honda Tanba-no-kami Tomimasa 本多丹波守富正 nevű szamuráj, aki így életben maradt ugyan, de köznevetség tárgya lett. Ez annyira megviselte őt, hogy 1615-ben, az ószakai csatába⁵² a halált keresve indult el, amit meg is talált.⁵³ Itt már jelen van az az elem a *junshival* kapcsolatban, ami a kor előrehaladtával egyre erősebb lesz, vagyis az elvárásoknak való megfelelés igénye, egyfajta negatív motiváció: a „ha nem teszem meg, szegényben maradok” érzése. Minden bizonnyal erősítette ezt az egyre nagyobb teret nyerő neokonfucianus iskola tevékenysége is, amely komoly kormányzati támogatással a háta mögött igyekezett meghatározni a szamurájok oktatásának a tartalmát.⁵⁴

⁴⁹ A *Kenmonshū* ismert *Edo-monogatari* 江戸物語 néven is. Szerzője Miura Shigemasa 三浦茂正, a mű eredetileg 52 kötetes nagyszabású munka volt, de 1615-ben feldarabolták, leválasztva belőle a *Sozoro-monogatari* そぞろ物語, *Hōjō godaiki* 北条五代記, *Junrei-monogatari* 順礼物語, *Kenmon gunshō* 見聞軍抄 című szövegeket, a maradékot pedig *Kenmonshū* néven nevezték el.

⁵⁰ Az Edo-kori *junshi* egyik fontos jellegzetessége valóban az volt, hogy előzetes engedélyt tett szükségessé az úr részéről, az engedély nélküli *junshi* engedetlenségnek, így elítélendőnek számított. Doris Barga megjegyzi azonban, hogy amennyiben feltételezték, hogy létezett egy „csendes egyezmény” (*mokkei* 黙契) az úr és vazallusa között, úgy az etikai fenntartások megszűntek (Barga 2006: 20).

⁵¹ Mikami 1977, 3: 36–37, Sansom 1963: 92, Barga 2006: 27.

⁵² A korai Tokugawa-rendszer előtt álló utolsó, megoldatlan kérdés Hideyoshi családjának, a Toyotominak az ügye volt. A *bakufu* és a család közötti feszültség végül 1614–1615-ben háborúhoz vezetett, ami a Toyotomi család pusztulását eredményezte (részletes elemzésért lásd Kitajima 1978: 197–211, Mikami 1977, 1: 199–251).

⁵³ Mikami 1977, 3: 29.

⁵⁴ Az iskola legnagyobb hatású kortárs képviselője Hayashi Razan 林羅山 volt, aki Ieyasu bizalmi emberévé emelkedve sokat tett azért, hogy a hagyományos konfucianus eszme egy, a japán harcosok számára jól befogadható változatát dolgozza ki (Sagara 1992: 28–29, Maruyama 1974: 13–15, 39, Tucker 1998: 19). Ebben a törekvésében igyekezett például a konfucianus értékrend egyik alapját jelentő „gyermeki tisztelet” (*kō* 孝) fogalmát a családi kötelemektől mentes, a hűbérúrnak való feltétlen engedelmességet jelentő „hűséggel” (*chū* 忠) felváltani (Sagara 1992: 42).

A korai Edo-kori *junshi*-eseteknél közös jellemvonása, hogy a tett a kortársak elismerésével találkozott, pozitív példaként maradt meg az emlékezetben – ez nyilván sokat segített abban, hogy mások igyekezzenek követni a mintát. 1611-ben, Shimazu Yoshihisa 島津義久 halálakor sokan haltak utána, köztük több magas rangú vazallus; Katō Kiyomasa 加藤清正 ugyanebben az évben bekövetkezett halálakor két embere követte őt, akiknek sírját közvetlenül uruké mellé helyezték el aztán. Az ószakai nyári ütközetben, 1615-ben egy Ushimoto 牛本 nevű apród, aki urát, Yoshida Shuri-no-sukét⁵⁵ 吉田修理助 vízbe veszni látta, „a szolgálat nem korlátozódik erre a világra” felkiáltással maga is a folyóba ugratott és odaveszett. A beszámolók megindító tetteként írtak az esetről.⁵⁶

Érdekes kérdés, hogy mi történt Ieyasu 1616-os halála után, aki maga me-reven ellenezte a *junshi* szokását? Ő kifejezetten megtiltotta, hogy bárki is utána haljon,⁵⁷ ez mégsem akadályozta meg egyik lovását, bizonyos Iide Hachirōemont 井出八郎衛門 abban, hogy kövesse urát a halálba. Bár cselekedete biztosan nem találkozott volna néhai ura tetszésével, a gyászolókéval igen: egy templom előtt kőoszlopot emeltek az emlékére, két fiát pedig a *bakufu* a szolgálatába fogadta.⁵⁸

Az Edo-kori *junshi* történetében kiemelt szerep jutott a kyūshūi Sagában birtokos Nabeshima 鍋島 családnak. 1618-ban (Genna 4.), amikor Nabeshima Naoshige 鍋島直茂 meghalt, sokan követték őt, volt olyan is, hogy apa és fia együtt ölték meg magukat, olyan is, amikor egyik régi emberének a fia, néhai apja „kötelességét” átvéve végzett magával. Többen voltak, akik hallgattak ugyan a ház vezetőinek kérésére, hogy öngyilkosságukkal ne hagyják magára a házat az úr halála utáni nehéz helyzetben, így tovább szolgáltak, ám Naoshige halálának első évfordulóján végül megölték magukat. Az ilyen fajta, az úr halálát hosszabb idővel követő öngyilkosságot *hiebarának* 冷腹 nevezték és pszichológiai nehézsége miatt nagy tiszteletben tartották.

Egy családtag, Nabeshima Shigekata 1645-ös halálakor 22 ember követett el *junshit*, akiket aztán az uruk sírja elé temettek el. Köztük volt két samuráj, akik nem Shigekatahoz, hanem a *daimyō*hoz tartoztak, az ő esetükben a karō a

⁵⁵ Yoshida Yoshihiro 吉田好寛. Eredeti neve Ishihashi Hikoshirō 石橋彦四郎, korábban Toyotomi Hidetsugu vazallusa volt, apja még Oda Nobunagát szolgálta.

⁵⁶ Mikami 1977, 3: 29.

⁵⁷ A tiltás az Ieyasu végrendeleteként a korban széles körben olvasott *Tōshōgū goikunba* 東照宮御遺訓 is bekerült, annak 76. cikkelye szól erről (Hearn 1935: 157). A *Tōshōgū goikun* Ieyasu unokája, Iemitsu idejében lett terjesztve, de íródhatott korábban is – bár bizonyosan nem Ieyasu valódi végakarataról van szó, a tény, hogy szerzője a *junshi* tiltását külön pontként szerepelteti, mutatja, hogy a kortársak előtt nem volt titok az első Tokugawa-shōgun *junshival* kapcsolatos ellenérzése (Ooms 1985: 66).

⁵⁸ Mikami 1977, 3: 29–30.

junshū meg akarta tiltani. Az érvelésük az volt, hogy őket Naoshige még a 1600-as Yanagawa-erőd elleni támadáskor osztotta testőrként Shigekata mellé, aki abban a csatában nem halt meg, ezért maradhattak ők életben. Most azonban, hogy a „védett személy” meghalt, nekik is halniuk kell⁵⁹

A Nabeshima-házhoz kapcsolódik a korszak legtöbb áldozattal járó *junshi*-hulláma is, Nabeshima Katsushige 鍋島勝茂 1657-ben (Meireki 3.) bekövetkezett halálakor, amikor is 26-an ölték meg magukat.⁶⁰ Ekkor történt, hogy Katsushige egyik embere, bizonyos Ezoe Kinbei 江副金兵衛 az urától kapott sok kegyre emlékezve azonnal utána akart halni, de erről lebeszéltek. Tovább szolgált, ám az úr halálának egyéves évfordulóján megjelent szerzetesként a templomban, ahol a megemlékezést tartották, a magával vitt dobozból elővett egy faszobrot, tisztelgett előtte, majd távozott és végzett magával. Mint kiderült, egy évet szolgálva az évforduló közeledtével a Kōya-hegyre 高野山 ment, szerzetesnek állt, kifaragta a szobrot, és az évfordulóra visszatért a birtokra. A birtok népe mauzóleumot állított az emlékére, ami elé az általa készített szobrot helyezték el. Az Edo-kori *junshi* történetében előfordult olyan eset is, amikor valaki ura halálának harmadik évfordulóján lett öngyilkos.⁶¹

A Kan'ei 寛永 éveibe (1624–1643) lépve a *bakufu* már igyekezett megelőzni az ilyen eseteket,⁶² de még csak alkalmi beavatkozásig jutva el. 1626-ban, amikor a legendás *daimyō*, Date Masamune 伊達正宗 meghalt, a *bakufu* külön követet küldött a hátramaradt vazallusokhoz a *junshi* megtiltása végett, a háznak a tettükkel okozott kárt hozva fel érvként. Sokan emiatt lemondtak a szándékukról, de a jelentősebb vazallusok közül így is tizenöten követték az elhunytat, s azok fiai közül is öten. Egyikük, Ishida Shōgen 石田将監 azzal indokolta a *bakufu* parancsával való ellenszegülését, hogy ugyanolyan lelkülettel, mint amellyel Masamunét szolgálta, már nem tudná az utódját, Tadamunét 忠宗 szolgálni.

A legmagasabb rangú *bakufu*-hivatalnok *junshi* általi halálára elsőként a korábbi második Tokugawa-*shōgun*, Hidetada 秀忠 1632-es (Kan'ei 9.) halálakor került sor, ekkor a *rōjū* 老中 egyik tagja, Morikawa Shigetoshi 森川重俊 halt

⁵⁹ Yamamoto 1994: 148.

⁶⁰ Barga 2006: 27. Koga Hideo és Stacey Day a Hagakuréről írott könyvükben Nabeshima Naohirónak 鍋島直弘 tulajdonítják ezt a „dicsőséget” (Koga – Day 1993: 61).

⁶¹ Mikami 1977, 3: 30–31.

⁶² Ehhez köze lehetett annak is, hogy a Kan'ei időszakban elkezdődött a Tokugawa-kormányzat átalakulása, civil jellegének, szerveztségének erősödése is. A korszak kulturális felvirágzást is hozott, amit Kan'ei-kultúráként emleget a japán kultúrtörténet (Uozumi 2002: 102). Tokugawa Iemitsu volt az első Edo-kori *shōgun*, aki már békében született, békés birodalmat örökölt és komoly erőfeszítéseket tett azért, hogy törvényeken alapuló, civil jellegű kormányzást valósítson meg (Ooms 1984: 43–44, Vaporis 2012: 131, az időszakról kitűnő áttekintést ad Deal 2007).

utána. Búcsúlevelében azt írta, hogy ő korábban nagy bünt követett el, de ura megbocsátott neki, s ezt a különleges kegyet csak így tudja visszafizetni.⁶³

Tokugawa Iemitsu 徳川家光 és kormányzatának minden erőfeszítése ellenére éppen ő volt az, akinek a halálakor, 1651-ben (Keian 4.) a *junshi*-láz elérte a csúcspontját. Ugyan „csak” tizenhárom *junshi* történt, de sem előtte, sem utána nem ölte meg magát ennyi magas rangú vazallus, mint ekkor: a *rōjū* két tagja, Hotta Kashū Masamori 堀田加州正盛 és Abe Tsuishū Shigetsugu 阿部対州重次, valamint az *osoba-shuttō* 御側出頭 Uchida Shinshū Masanobu 内田信州正信 egyaránt uruk után haltak.⁶⁴ Megjegyzendő, hogy a három magas beosztású hivatalnoknak egyenként különleges oka volt tetteire. Shigetsugu Iemitsut szolgálta, amikor az konfliktusba került saját testvérel, Tadanagával. A *shōgun* őt küldte Tadanagához azzal az utasítással, hogy adja át neki a *seppukura* vonatkozó parancsot, és ellenőrizze, hogy azt végre is hajtja a címzett. Shigetsugu már akkor kérte urát, hogy a küldetés teljesítése után ő is *seppukut* követhessen el, ám Iemitsu azt nem engedélyezte. A *shōgun* halála Shigetsugu számára a neki tett ígéret végét is jelentette, így *junshija* egy korábbi, saját értelmezésében halált kívánó bűn miatti megkésett vezeklés volt.

Hotta Masamori esetében az ok a *shōgun*nal való nagyon közeli kapcsolat volt. Hotta Masamori nagyanyja, Kasuga no tsubone 春日局 Iemitsu szoptatós dajkája volt, ő és a *shōgun* gyerekkoruk óta baráti kapcsolatban voltak, s Iemitsu hatalomra jutása után óriási, százezer kokus birtokot juttatott barátjának. A közeli kapcsolat és az őt ért különösen nagy kegy miatt Masamori úgy érezte, kapcsolatuk nem érhet véget egyikük halálával. Masamori öngyilkosságának okait a korabeli közvélemény különösen őszintének és dicséretesnek tartotta, ami kihatott fia karrierjére is: Hotta Masatoshi a legfelső döntéshozó testület, a *rōjū* tagja lett, az ötödik *shōgun*, Tsunayoshi alatt pedig a *bakufu* politikájának legbefolyásosabb irányítójává emelkedett.⁶⁵

⁶³ Mikami 1977, 3: 31–32. Levelében az is megemlíti, hogy bár gyermekei még kicsik, akiket fájdalmas dolog magukra hagynia, de, teszi hozzá, vannak dolgok, amik ennél fontosabbak (Yamamoto 1994: 47–48).

⁶⁴ Sansom 1963: 92.

⁶⁵ Hotta Masatoshi nem apja jogán lépett be a *rōjū* tagjai közé. A 17. században még betartották Tokugawa Ieyasu parancsait arra nézve, hogy csak érdemek és tehetség alapján, nem születési jogon kell kiválasztani a kormányzati tisztviselőket – ez hozzájárult a Tokugawa-rendszer stabilitásához és hosszú túléléséhez is (Ōishi 1991: 35–36). Masatoshi Tsunayoshi 綱吉 *shōgun* alatti hatalmához ugyanakkor nagyban hozzájárult az is, hogy az örökös nélkül elhunyt előző *shōgun*, Ietsuna utódjaként az ő befolyásának köszönhetően választották meg Tsunayoshit (Ōishi 1991: 32).

Az *osoba-shuttō*nak, Uchida Masanobunak már az anyja is Iemitsu udvarhölgye volt, így a család kapcsolata a *shōgun*nal szintén nagyon szorosnak számított. Az anya szintén a halált választotta uruk halálakor.⁶⁶

A *junshi* japán történetéről általánosságban elmondható, hogy minden korban ellentmondásos jelenségnek számított, egyszerre méltatták és igyekeztek megtiltani. A 17. század közepére, a *junshi*-láz tetőfokán már a kortárs vélemények is megosztottak voltak. A *Shōhōjiki* 正保事記 című krónika még megindító, őszinte gesztusként említi a háromezer *kokut* birtokló Suzuki Tononori 鈴木主典 tettét, aki 1650-ben (Keian 3.), ura, Tokugawa Yoshinao 徳川義直 halálakor ölte meg magát. A kortárs *Meiryō kōhan* 明良洪範⁶⁷ viszont már arról ír, hogy a *junshi* fajtákra osztható, így van *gibara* 義腹, *ronbara* 論腹 és *akinaibara* 商腹 is. A *gibara* („jogos *seppuku*”) az úr iránt érzett őszinte hála kifejezése, így tiszta érzelmet tükröz. A *ronbara* („okoskodó, megfontolt *seppuku*”) a hátramaradó vazallusok vetélkedése, abból a félelemből táplálkozik, hogy mit fognak szólni az emberek, ha az úr egy másik vazallusa követi őt, én pedig nem?⁶⁸ Az *akinaibara* („kalmárszellemű *seppuku*”) mögötti érzelmek már nem tiszta, abból a számításból elkövetett *junshi* ez, hogy az elkövető gyermekei és leszármazottai az úr családjának támogatását fogják élvezni.⁶⁹

A JUNSHI BETILTÁSA

A *junshi* körüli visszasságok bizonyosan hozzájárultak ahhoz, hogy a szokás veszítsen társadalmi támogatottságából, ami erőteljesebb lépésekre bátorította a *bakufu* tisztviselőit is. A *shōguni* kormányzat mellett számos *daimyō* volt, akik elejétől fogva elleneztek a *junshit*, nyilván nem függetlenül Tokugawa Ieyasu köztudott viszolygásától. Már Toyotomi Hideyoshi és Maeda Toshiie 前田利家 intézkedései között voltak a *junshi* tiltására vonatkozó parancsok, Ieyasu után pedig Kuroda Nyosui 黒田如水, Tōdō Takatora 藤堂高虎 és Satake Yoshinao 佐竹義直 is tiltották azt. Az első hivatalos tiltást 1661-ben (Kanbun 1.) adta ki Tokugawa Yorifusa 徳川頼房 halálakor örököse, Toku-

⁶⁶ Mikami 1977, 3: 33. A nők férjük, az udvarhölgyek uruk vagy úrnőjük halála utáni öngyilkossága megszokottnak számított, olyannyira, hogy nem is tekintették igazán *junshinak* (Koga – Day 1993: 57).

⁶⁷ A *Meiryō kōhan* Sanada Zōyo 眞田増譽 műve, a Tokugawa-*bakufu* alapításától Tsunayoshi idejéig bezáróan tartalmaz beszámolókat az író által jelentősebbnek tartott személyekről.

⁶⁸ 1636-ban (Kan’ei 13.) például Sagara Nagatsune 相良長每 halálakor a tartományban többen követték őt, az edői rezidencián egy szolgája pedig azért ölte meg magát, mert úgy vélte, ha a rezidencián senki sem tesz így, az nagy szégyen lenne (Mikami 1977, 3: 33–34).

⁶⁹ Mikami 1977, 3: 33.

gawa Mitsukuni 徳川光圀 – ez a rendelkezés két évvel előzte meg a *bakufu* általános tiltását s bizonyosan hatással volt arra. 1663. ötödik havának harmadik napján végül, Tokugawa Ietsuna 徳川家綱 *shōgun* alatt a *bakufu* tiltó rendeletet adott ki a *junshira* vonatkozóan, értelmetlennek és haszontalannak (*fugi mueki* 不義無益) bélyegezte azt, és hangsúlyozta a halálát közeledni érző úr és örököse együttes felelősségét, ha mégis megtörténik. Ezt a rendeletet és az Edóban hagyott tűszok rendszerének megszüntetését a történelmi emlékezet „Kanbun két nagy vívmányaként” (Kanbun *ni daibiji* 寛文二大美事) őrizte meg.⁷⁰

A tiltó rendeletnek végül az szerzett hatásosan érvényt, amikor 1668-ban, Okudaira Tadamasza 奥平忠政 halálakor többen utána haltak, a *bakufu* pedig a *daimyō* családjának felelősségét hangsúlyozva példásan megbüntette őket: Tadamasza két fiának is *seppukut* kellett elkövetnie, vejeit száműzték, a család fennmaradását ugyan engedélyezték, de kisebb birtokra helyezték át őket.⁷¹ A szokás ezután az elrettentő fellépés után gyakorlatilag megszűnt, ezzel együtt a *Buke shohatto* 武家諸法度 1682-es (Tenna 2.) újrakiadásakor a tiltást abban is szerepeltették.⁷²

A Kanbun-kori tiltás és az Okudaira-eset hatására a *daimyō*k szigorúan elejét vették a hasonló, a család jövőjét veszélybe sodró engedetlenségnek. A *junshi* kapcsán jelentős hagyományokkal rendelkező Nabeshima családban az akkori *daimyō*, Mitsushige 光茂 még életében határozottan megtiltotta, hogy bárki megölje magát a halálakor: a szamuráj-etika alapvetéseként számon tartott mű, a Hagakure 葉隠 szerzője, Yamamoto Tsunetomo 山本常朝 a tiltás hatására életben maradt,⁷³ de szerzetesnek állt és megírta később híressé vált művét.⁷⁴ A *Hagakure* és a 18. század másik, a szamuráj etikáról szóló híres műve, a Daidōji Yūzan 大道寺友山 által írt *Budō shoshinshū* 武道初心集 szintén elismeréssel emlékezett meg a *junshi* szokásáról,⁷⁵ de a szamurájok erkölcsiségét megalapozó 17. századi gondolkodó, Yamaga Sokō 山鹿素行 ki-

⁷⁰ Mikami 1977, 3: 34–36. A tiltás okait elemzi cikkében Yamamoto Hirofumi (Yamamoto 2001).

⁷¹ Higo 1958: 522, Hearn 1935: 153, Sansom 1963: 92, Ooms 1996: 80.

⁷² Higo 1958: 522. A *Buke shohatto* a Tokugawa-*bakufu* *daimyō*-házakra vonatkozó alap-törvénye volt, először 1615-ben adták ki (ennek szövegét közli Nakabayashi 1994: 47, Ishii 1959: 61), majd átírva újra kiadták 1635-ben (Maruyama 1974: 39, 114; Kitajima 1978: 211, Mikami 1977, 1: 168). Egy esettanulmányért a *junshi* tiltása utáni helyzetről a Morioka-*hanban* lásd Hosoi – Kanehira 2002.

⁷³ Hurst 1990: 521.

⁷⁴ Barga 2006: 27. A *Hagakure* kimerítő elemzését lásd: Sagara 1974. A Hagakuréból kiolvasható „szenvedély” iránt csodálattal adózik Furukawa Tetsushi (Furukawa 1967: 233), Cameron Hurst azonban jóval cinikusabb: Yamamoto Tsunetomot „hétvégi harcosnak” nevezi, aki „sohasem látott háborút” (Hurst 1990: 521).

⁷⁵ Barga 2006: 28.

fejezetten elítélte azt, mert úgy vélte, fő oka az úr és vazallus közötti túl mély, sokszor szexuális vonzalom volt. Szerinte egy szamurájnak szélesebb, a társadalom egészére vonatkozó kötelességtudata kell, hogy legyen.⁷⁶

Ezt követően nagyot változott a világ Japánban, így a *junshi* szokásának újraéledését nem csak a tiltás, hanem a kormányzat ideológiai törekvései és a korszellem is megakadályozták. Az ötödik *shōgun*, Tokugawa Tsunayoshi uralmával megkezdődött a kormányzás konfuciánus átalakítása, a *shōgun* számára a „jóindulatú kormányzás” (*jinsei* 仁政) eszméjével összeegyeztethetetlennek tűnt a hagyományos, katonás szamuráj mentalitás,⁷⁷ az uralma alatt kulturális virágzást hozó Genroku-korban pedig a kor általános hangulata is elfordult attól.⁷⁸ A Tokugawa-kor első két vezetője, Ieyasu és Hidetada alatt még élénken élt a háborús időszak emléke, mind a *daimyōk*, mind emberek között sokan voltak, akik saját tapasztalatukból ismerték azt. Iemitsu volt az első *shōgun*, aki már nem támaszkodhatott saját élményekre, és az őt körülvevők között sem volt már szinte senki, aki élt volna akkor, amikor a szamuráj még valóban katona volt. A kor hangulata viszont még nem alakult át, a békeidők szamurájai számára saját harcosi mivoltuk meghatározó volt – nem véletlen, hogy éppen Iemitsu volt az, aki sokat tett azért, hogy a katonai szellem fennmaradjon a háború nélküli országban. Ennek a törekvésnek megfelelően eleinte mind a *bakufu*, mind a *daimyōk* fenntartásaik ellenére elnézően, burkolt elismeréssel tekintettek a *junshi* szokására, a harci művészetek támogatása és a bosszúállás⁷⁹ hagyományának ápolása mellett jó eszköznek tekintve azt a halványuló szamurájszellem fenntartására.⁸⁰ A 17. század közepétől a kormányzat civil jellegének erősödése, a megváltozó közhangulat és a *junshival* kapcsolatos visszasságok elszaporodása együttesen vezettek a szokással szembeni fellépéshez, ami végül véget vetett neki. A *junshitól* való elfordulás olyan jelentős volt, hogy amikor a nyolcadik *shōgun*, Tokugawa Yoshimune 徳川吉宗 idejétől kezdve a *bakufu* meghirdeti a visszatérést a szamurájok „katonai” mentalitásához, a *junshi* nem éled újra, nem találunk újabb példát egészen Nogi Maresuke 乃木希典 tábornok 1912-es, Meiji 明治 császár halálakor elkövetett öngyilkosságáig.⁸¹

⁷⁶ Vaporis 2012: 132.

⁷⁷ Totman 1993: 133.

⁷⁸ Tokugawa Tsunayoshi politikájáról és koráról lásd Bodart-Bailey 2006.

⁷⁹ *Adauchi* vagy *katakiuchi* 仇討.

⁸⁰ Érdekes, bár erősen vitatható szempontot vet fel Constantine Vaporis, aki úgy véli, a *junshi* elterjedésének pszichológiai oka az volt, hogy a békés korban a szamurájoknak agressziójukat befelé kellett fordítaniuk, mivel azt kifelé kiélni a csatatéren már nem volt lehetőségük (Vaporis 2012: 132).

⁸¹ Nogi tábornok öngyilkossága alaposan felkavarta a korabeli japán közvéleményt, olyan szerzőkre volt hatással, mint Natsume Sōseki 夏目漱石, Mori Ōgai 森鷗外 vagy Akutagawa

ÖSSZEFOGLALÁS

A *junshi* történetét végigkövetve láthattuk, hogy egy ősi, temetési áldozat formájában létező szokásból hogyan lesz az ókori, még katonás jellegű arisztokrácia világában a legnagyobb fokú hűséget kimutató, ritkán előforduló tett, majd a japán arisztokrácia „civilizálódásának” folyamatában hogyan tűnik el teljesen, hogy azután a samurájok felfedezzék és saját morális rendszerükbe építsék. Ezzel együtt a *junshi* egészen a 17. századig nagyon ritka marad, összefüggésben azzal, hogy a háborúkkal teli időszakban egy harcosnak sok más, „hasznosabb” lehetősége is volt saját vitézségét és hűségét bizonyítani. Az Edo-kor békéje, a „Pax Tokugawa” teremtette identitásválságban azután nem csak, hogy újra felbukkan, de valóságos hisztéria alakul ki körülötte,⁸² míg végül az erőteljes kormányzati fellépés véget vet neki.

A *junshi* 17. századi tömeges megjelenését megvizsgálva jól kirajzolódik a tendencia, hogy bár már a sekigaharai ütközet utáni békés időszakban elszaporodnak az esetei, igazi felfutás csak a harmadik Tokugawa-*shōgun*, Iemitsu idejétől tapasztalható. Ennek okát két tényezőben találhatjuk meg: egyrészt, Iemitsu már nem „háborús” vezér volt, számára Japán „első harcosának” lenni már nem élettapasztalat, hanem születése jogán örökölt, kívülről kapott attribútum volt, amelyhez fel kellett nőni, igazolni kellett azt a világ előtt. Ez a *shōgunon* túl igaz volt főembereire, a daimyōk nagy részére és az alattuk szolgáló samurájok tömegeire is. Tokugawa Iemitsu Japán feletti hatalma már elődeinél jóval strukturáltabb, nem a hadvezér karizmáján, hanem törvényeken, szabályokon alapuló volt.⁸³ Kormányzatának megszűnőfélben levő katonai jellegét azonban ő kifejezetten veszteségnek élte meg, igyekezett tenni ellene, a samurájok katonai szellemét fenntartani⁸⁴ – ennek a törekvésnek a hatására

Ryūnosuke 芥川龍之介 (Takagi 2010: 70). Mori Ōgai műve, az *Abe család* (*Abe ichizoku* 阿部一族, 1913) különösen meghatározó volt a *junshiról* a 20. századi Japánban kialakított képe szempontjából (Yamamoto 1994: 911). Az eset utáni hónapokban a tábormok tettét magasztaló és azt elítélő írások is szép számmal jelentek meg (Gotō 2004: 44–45).

⁸² Yamamoto Hirobumi kétségbe vonja Watsuji Tetsurō megállapítását, amely szerint a zavaros 16. század során széthullott társadalmi rendet a samuráj űr-szolga szemlélete és az ehhez kapcsolódó önfeláldozás eszméje segített újjáépíteni – szerinte Watsujit cáfolja az, hogy éppen a háborús helyzetekben a samurájokra egyfajta pragmatikus szemlélet s az önfeláldozástól való tartózkodás jellemezte (Yamamoto 1994: 13–14). Ezt a cáfolatot nem érzem kielégítőnek, hiszen a *junshi*-láz kirobbanása már a békeidő jelensége volt és nagyon is kapcsolódik a samurájok identitásválságához, ilyen módon Watsuji értelmezése alkalmazható rá.

⁸³ A kormányzat Iemitsu alatti ideológiai átalakulásáról ad kitűnő összefoglalót Herman Ooms (Ooms 1984: 43–44).

⁸⁴ Például edői udvarában tornákat rendezett, ahol a különböző iskolákat képviselő harcosok összemérhették tudásukat (Nakabayashi 1994: 45).

a japán szamuráj osztály vezetői feljogosítva érezték magukat, hogy jutalmazzanak, bátorítsanak minden olyan cselekedetet, amely kifejezésre juttatja ezt a szellemiséget. Ennek, párosulva a ténnyel, hogy az élet önkéntes elvetése a szamuráj hűségének legfőbb, mondhatni felülmúlhatatlan bizonyítékaként volt kezelve, nyilvánvalóan nagy hatása volt a *junshi* „népszerűségének” robbanásszerű növekedésére is.

Az Iemitsu és fia, Ietsuna idejében tetőző *junshi*-láz az ötödik Tokugawa-*shōgun*, Tsunayoshi alatti, a békés, civil jellegű kormányzást célzó törekvésekkel szembekerülve gyorsan visszaszorult, hogy azután a tiltó rendeletek és a megváltozó közhangulat hatására teljesen eltűnjön.

HIVATKOZOTT SZAKIRODALOM

- Bargen, Doris G. 2006. *Suicidal Honor: General Nogi and the Writings of Mori Ōgai and Natsume Sōseki*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Berry, Mary Elizabeth 1982. *Hideyoshi*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bodart-Bailey, Beatrice M. 2006. *The Dog Shogun: the Personality and Policies of Tokugawa Tsunayoshi*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Bloomberg, Catharina 1976. *Samurai Religion: Some Aspects of Warrior Manners and Customs in Feudal Japan*. Uppsala: Universitet.
- Csoma Mózes 2011. *Koreai csaták és harcok*. Budapest: Oriental History Project.
- Deal, William E. 2007. *Handbook to Life in Medieval and Early Modern Japan*. Oxford: Oxford University Press.
- Friday, Karl F. 1988. „Teeth and Claws. Provincial Warriors and the Heian Court.” *Monumenta Nipponica* 43.2: 153–185.
- Friday, Karl F. 1992. *Hired Swords: the Rise of Private Warrior Power in Early Japan*. Stanford: Stanford University Press.
- Friday, Karl F. 1994. „Bushidō or Bull? A Medieval Historian's Perspective on the Imperial Army and the Japanese Warrior Tradition.” *The History Teacher* 27.3: 339–349.
- Fujie Miyuki 藤江美由紀 2000. „Kinsei ni okeru junshi ni tsuite no ichi kōsatsu 近世に於ける殉死についての一考察 [Néhány gondolat a kora-újkor követő öngyilkosságról].” *Kadono* 葛野 4: 39–57.
- Fukuda Kazuya 福田和也 2004. „Nogi Maresuke (junshi hen) 乃木希典殉死編 [Nogi Maresuke (öngyilkossága)].” *Shokun* 諸君 36.4: 144–171.
- Furukawa Tetsushi 1967. „The Individual in Japanese Ethics.” In: Charles A. Moore (ed.) *The Japanese Mind*. Honolulu: Hawai'i University Press, 228–244.
- Furukawa Tetsushi 古川哲史 1992. „Junshi kara chūshi e: bushidō ni okeru 'shi no tetsugaku' no tenkai 「殉死」から「忠死」へ: 武士道における「死の哲学」の展開 [A 'követő öngyilkosságtól' a 'hűség haláláig': a 'halál filozófiájának' fejlődése a szamurájok útján].” *Katsuura: The 4th International Seminar of Budo Culture*: 50–64.
- Gotō Maki 後藤真紀 2004. „'Kokoro' ni okeru 'junshi' to iu kōdo 『こころ』における殉死というコード [A 'követő halál' kódja a Kokoro c. regényben].” *Ferisu Jogakuin Daigaku Nichibun Daigakuin Kiyō* フェリス女学院大学二知日文大学院紀要 11: 40–49.
- Harima fudoki 播磨風土記 [Harima tartomány leírása]. In: Akimoto Kichirō (ed.) *Nihon koten bungaku taikei* 日本古典文学大系 2 – Fudoki 風土記. Tokyo: Iwanami, 1958, 257–358.

- Higo Kazuo 肥後和男 1985. „Junshi 殉死 [Követő halál].” In: Nihon rekishi daijiten henshū iinkai 日本歴史大辞典編集委員会 (ed.) *Nihon rekishi daijiten* 日本歴史大辞典 Vol. 5. Tokyo: Kawade Shobo Shinsha, 521–522.
- Horii Junji 堀井純二 2009. „A Study of Emperor Suinin in Mito Shigaku.” *Hōgakukan ronsō* 法学館論叢 42.6: 23–54.
- Hosoi Kazuyu 細井計 – Kanehira Kenji 兼平賢治 2005. „’Hiki’ ni miru Genroku kara Kanpō nenkan no Morioka han junshi kinshi rei kōfugo no Morioka hanshu no shi ni miru shujūkan no tenkan 「秘記」にみる元禄から寛保年間の盛岡藩殉死禁止令公布後の盛岡藩主の死にみる主従観の転換 [Fordulat a Morioka-birtok vezetőjének halálakor tapasztalható úrvazallus viszonyban a helyi követő halált tiltó rendelet kiadása után, a Genroku és a Kanpō évek között, ahogy azt a ’Hiki’ bemutatja].” *Bulletin of Tohoku Fukushi University* 19: 19–41.
- Howland, Douglas R. 2001. „Samurai Status, Class, and Bureaucracy: A Historiographical Essay.” *The Journal of Asian Studies* 60.2: 353–380.
- Hurst, G. Cameron III. 1990. „Death, Honor and Loyalty: the Bushido Ideal.” *Philosophy East & West* 40: 511–527.
- Ishii Ryōsuke 石井良助 (ed.) 1959. *Tokugawa kinrei kō* 徳川禁令考 [A Tokugawa-rendeletek vizsgálata]. Tokyo: Sōbunsha.
- Kasaya Kazuhiko 笠谷和比古 1993. *Samurai no shisō* 士の思想 [A harcosok filozófiája]. Tokyo: Nihon keizai shinbunsha.
- Kitajima Masamoto 北島正元 1978. *Tokugawa Ieyasu* 徳川家康. Tokyo: Chūōkōronsha.
- Koga, Hideo – Day, Stacey B. 1993. *Hagakure: Spirit of Bushido*. Tokyo: Hagakure Society.
- Koyama Yasunori 小山靖憲 1981. „Shōensei keisei no ryōshu to nōmin 荘園制形成の領主と農民 [Földbirtokosok és parasztok a shōen-rendszer kialakulásakor].” In: Inagaki Yasuhiko 稲垣泰彦 (ed.) *Shōen no sekai* 荘園の世界 [A shōenek világa]. Tokyo: Tōkyō daigaku shuppankai, 107–138.
- Kublin, Hyman 1949. „The ’Modern’ Army of Early Meiji Japan.” *The Far Eastern Quarterly* 9.1: 20–41.
- Louis, Thomas – Ito, Tommy 2008. *Samurai: the Code of the Warrior*. New York: Sterling Publishing Company.
- Maruyama Masao 1974. *Studies in the Intellectual History of Tokugawa Japan*. Princeton: Princeton University Press.
- McCullough, Helen Craig 1965. „A Tale of Mutsu.” *Harvard Journal of Asiatic Studies* 25: 178–211.
- Mikami Sanji 三上参次 1977. *Edo jidai shi* 江戸時代史 [Az Edo-kor története], vols. 1–3. Tokyo: Kōdansha.
- Minegishi Sumio 峰岸純夫 1981. „Tōgoku bushi no kiban 東国武士の基盤 [A keleti harcos eredete].” In: Inagaki Yasuhiko 稲垣泰彦 (ed.) *Shōen no sekai* 荘園の世界 [A shōenek világa]. Tokyo: Tōkyō daigaku shuppankai, 33–68.
- Minegishi Sumio 峰岸純夫 1991. „Kenchi to katanagari 検地と刀狩 [Földfelülvizsgálat és fegyverbegyűjtés].” In: Kiyowara Yasumasa 清原康正 – Suzuki Sadami 鈴木貞美 (eds.) *Tenka tōitsu no yume* 天下統一の夢 [Az országegyesítés álma]. (Shiwa – Nihon no rekishi 14.) Tokyo: Sakuhinsha, 173–190.
- Miyazaki Kasumi 2011. „Valorising Samurai Masculinity through Biblical Language: Christianity, Oscar Wilde and Natsume Soseki’s Novel Kokoro.” In: John H. Arnold – Sean Brady (eds.) *What is Masculinity? Historical Dynamics from Antiquity to the Contemporary World*. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 370–388.
- Morimoto Junichirō 守本順一郎 1987. *Nihon keizaishi* 日本経済史 [A japán gazdaság története]. Tokyo: Miraisha.
- Morimoto Junichirō 守本順一郎 2009. *Nihon shisōshi* 日本思想史 [A japán gondolkodás története]. Tokyo: Miraisha.

- Nakabayashi Shinji 中林信二 1994. *Budō no susume* 武道のすすめ [A harcművészetek fejlődése]. Tokyo: Shimazu.
- Nihonshoki* 日本書紀 [Japán krónikája]. Kuroita Katsumi 黒板勝美 (ed.) *Kokushi taikai – Nihonshoki* 国史大系 – 日本書紀 [Történelmi gyűjtemény – Nihonshoki]. Tokyo: Yoshikawa, 1952/1990.
- Ōishi Shinzaburō 1991. „The Bakuhan System.” In: Nakane Chie – Ōishi Shinzaburō (eds.) *The Social and Economic Antecedents of Modern Japan*. Tokyo: University of Tokyo Press, 11–36.
- Ooms, Herman 1984. „Neo-Confucianism and the Formation of Early Tokugawa Ideology: Contours of a Problem.” In: Peter Nosco (ed.) *Confucianism and Tokugawa Culture*. Princeton: Princeton University Press, 27–61.
- Ooms, Herman 1985. *Tokugawa Ideology. Early Constructs, 1570–1680*. Princeton: Princeton University Press.
- Ooms, Herman 1996. *Tokugawa Village Practice: Class, Status, Power, Law*. Berkeley: University of California Press.
- Owada Tetsuo 大和田哲男 2002. *Toyotomi Hidetsugu – „Sasshō kanpaku” no higeki* 豊臣秀次「殺生関白の悲劇 [Toyotomi Hidetsugu – a meggyilkolt kanpaku tragikus története]. Tokyo: PHP shinsho.
- Saeki Arika 佐伯有清 et al. (eds.) 1976. *Masakado no ran* 将門の乱 [Masakado lázadása]. Tokyo: Yoshikawa.
- Sagara Tōru 相良亨 1974. „Hagakure no sekai 葉隠の世界 [A Hagakure világa].” In: Nihon shisō taikai 日本思想体系 *Mikawa monogatari, Hagakure, 三河物語・葉隠*. Tokyo: Iwanami shoten.
- Sagara Tōru 相良亨 1984. *Bushi no shisō* 武士の思想 [A szamurájok filozófiája]. Tokyo: Perikansha, repr. 2004.
- Sagara Tōru 相良亨 1992. *Nihon no jukyō* 日本の儒教 [A japán konfucianizmus]. Sagara Tōru chosaku shū 1–2, Tokyo: Perikansha.
- Salát Gergely 2009. *A régi Kína története*. Budapest: ELTE Konfuciusz Intézet.
- Sansom, George B. 1963. *A History of Japan: 1615–1867*. Stanford: Stanford University Press.
- Stramigioli, Giuliana 1973. „Preliminary Notes on the Masakadoki and the Taira no Masakado Story.” *Monumenta Nipponica* 28.3: 261–293.
- Takagi Yoshie 高木美栄 2010. „Shiba Ryōtarō wa ika ni shite Nogi gushōron ni tadori tsuita ka – ‘junshi’ no kisoteki kenkyū (dai 2 hen) 司馬遼太郎はいかにして乃木愚将論にたどりついたか – 『殉死』の基礎的研究(第2篇) [Shiba Ryōtarō hogyan jutott el Nogi tábornok elítéléséig – a követő halál alapjainak kutatása, második rész].” *Tetsugaku to kyōiku* 哲学と教育 58: 78–85.
- Tucker, John Allen 1998. *Ito Jinsai’s Gomo jigi & the Philosophical Definition of Early Modern Japan*. Leiden: Brill.
- Totman, Conrad 1993. *Early Modern Japan*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Uozumi Takashi 魚住孝至 2002. *Miyamoto Musashi – nihonjin no michi* 宮本武蔵日本人の道 [Miyamoto Mushashi – egy japán ember útja] Tokyo: Perikansha.
- Vaporis, Constantine 2012. *Voices of Early Modern Japan: Contemporary Accounts of Daily Life during the Age of the Shoguns*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Varley, H. Paul 1994. *Warriors of Japan as Portrayed in the War Tales*. Honolulu: University of Hawai‘i Press.
- Wakabayashi, Bob Tadashi 1991. „In Name Only: Imperial Sovereignty in Early Modern Japan.” *Journal of Japanese Studies* 17.1: 25–57.
- Watanabe Hiroshi 渡辺浩 1985. *Kinsei Nihon shakai to sōgaku* 近世日本社会と宋学 [A korábbi japán társadalom és a Song-konfucianizmus]. Tokyo: Tokyo Daigaku shuppankai.

- Watsuji Tetsurō 和辻哲郎 1962a. „Bandō musha no narai 坂東武者の習い [A keleti harcok tudománya].” In: *Watsuji Tetsurō zenshū* 和辻哲郎全集 12. Tokyo: Iwanami, 238–260.
- Watsuji Tetsurō 和辻哲郎 1962b. „Bushi teki shakai no keisei 武士的社会的形成 [A szamuráj-társadalom kialakulása].” In: *Watsuji Tetsurō zenshū* 和辻哲郎全集 12. Tokyo: Iwanami, 207–237.
- Yamamoto Hirobumi 山本博文 1994. *Junshi no kōzō* 殉死の構造 [A követő öngyilkosságok működése]. Tokyo: Kōbundō.
- Yamamoto Hirobumi 山本博文 2001. „Kōshō shinjitsu no Edo-jidaizō ni semaru 13: Naze junshi wa kinshi saretaka 考証真実の江戸時代像に迫る(13)なぜ殉死は禁止されたか [A valódi Edo-kor felrajzolása 13: Miért tiltották be a követő halált?].” *Rekishi to tabi* 歴史と旅 28.10: 152–155.